

és clar, *alfaques*): el 1620 en Maldonado, i amb poca diferència en Lope de Vega; n'hi ha una ja de bastant segura en unes *Relaciones* de Rojas, però també és de 1613;¹ per bé que ja trobem una grafia *alfaixs* (com si s'hagués pronunciat *alfaixs però la *i* deu ser mer descuit d'escriba o error de lectura), el 1588 en el *Llibre d'Entrevéniments d'Eivissa*: «se partiren totes 22 per los *Alfaixs* de Tortosa» (*AlcM*). En la nostra lexicografia no apareix «*alfac*, banc d'arena», fins a Belv. (1803) i Lab. (1839). De l'etimologia només es va ocupar Eguílaz, 160, que tot suggerint altres dos ètimons manifestament impossibles, ja es decanta pel que (a desgrat de l'escepticisme de Baist, *RForsch.*, 378) vaig acceptar ja en el *DCEC* 1, 111, com a probable. No val res l'admès per Asín (*Top.*, 59), àrab *baqq* 'esquerda, esclatxa', mot de realitat problemàtica, i en tot cas estrany a la llengua viva i a totes les fonts lexicogràfiques fidedignes.²

L'àr. *fakk*, en canvi és un mot ben conegut en l'àrab de pertot i de sempre, i pertanyent a una arrel ben productiva en la llengua, amb el sentit d'obrir, 'badar, fendre' i amb derivats fins i tot en l'Alcorà (Penrice); el persa arabitzat Er-Rāghib (fi del S. x d. C.) precisava: «the opening a thing so as to form an intervening space or a gap or breach», i a part del sentit de 'badar', totes les fonts cabdals antigues, des de c. l'a. 1000, a Orient, registren també «he separated a thing from another thing» (Djauharí, a. 1007, Saganí, Fayyumí, Firuzabadí, c. 1400); en particular ens interessa l'acc. 'dislocar, desllorigar (un os)' («he dislocated a bone, put it out of joint»): Saganí, Fayyumí, Firuz., Boqtor, Mohit i l'espanyol *PAlc.*: «desconcertar miembros, desencasasar güesos, desgovernar»; probt. el nostre *RMa.* ja vol dir el mateix en traduir (tant la forma I com la VII) per «retorquere», i el passiu *tafakkak* és «être disloqué» en Almacarí; d'ací el cast. *alfaqueque*, provinent (en un sentit divergent) del nom d'ofici *fakkâk*, que el nostre *RMa.* tradueix per «chirurgicus» (156a12, cf. fe d'errades de l'ed. Schiaparelli).

El substantiu *fakk* deriva normalment d'aquesta arrel partint de la idea de la separació de les barres i disjunció dels ossos que tanquen la boca. També està documentat per aquells quatre antics lexicògrafs orientals com a nom de la mandíbula o barra («jaw or either part of the two lateral portions of the lower jaw», ja usat a l'Iraq en el S. x, Dieterici), i es pot estendre fins a 'comissures dels llavis' («the place of meeting of the sides of the mouth», en el Fayyumí i ja en Al-Azherí, †980 d. C.).³ Vegeu Lane, 2430; Dozy, *Suppl.* 11, 274-5. Ara bé el nostre *RMa.* tradueix *fakk* per «faucés», que en llatí és pròpiament 'gola' però ja en llatí clàssic aquest mot s'usava per 'entrada (d'un port)', i en diverses formes romàniques s'ha especialitzat en el sentit de 'desembocadura d'un riu a la mar' (it. *foce*, port. *foz*) o 'd'un barranc en un riu', etc. (cat. *fou*, mossàr. *foix*). No dubtem, doncs, que *RMa.* podia usar el mot àrabic en el sentit de 'gola d'un riu', puix que al capdavant el sentit bàsic de *fakk* era «the opening», etc., i que era tant cor-

rent que designés les mandíbules com les comissures de la boca.⁴

El cat. *Alfacs* i el cast. *Alfaques* es refereixen generalment o sempre als de Tortosa, bancs de sorra que formen les Goles de l'Ebre i l'entrada del famós *Portfangós* de l'Edat Mitjana (en què el delta a penes existia, ço que explica que els nostres grans cronistes no parlin d'Alfacs); la definició 'banc d'arena' que donen a *alfac* lexicògrafs catalans recents és una inducció mancada d'autoritat; és veritat que aquesta és l'acc. que té *alfaque* en port. segons Moraes (ja S. XVI), segons sembla sense relació necessària amb ports o rius, però això deu ser un significat secundari, explicable per la circumstància que aquests bancs abunden enfora de les goles del Tejo, davant Lisboa, i que gran part dels bancs d'arena que es formen pertot arreu, i els que més interessin als navegants, es troben en paratges com aquell.

Més important que la dificultat semàntica en aquesta etimologia és l'escrúpol que pot causar el fet que la *a* de *fakk* no s'hagi canviat en *e*, com és regular en aquesta posició. Crec que es deu tractar d'un arabisme que ja penetrà en romànic des de data molt antiga, quan la fatha aràbiga encara es pronunciava més a prop d'*a* que d'*e*.⁵

¹ Es tracta de l'embarc dels moriscos expulsats: «embarcáronse para Orán y Argel los de Aragón y Cataluña en los *alfaqueques* de Tortossa», *Relaciones de algunos sucesos postreros de Berberia*, Lisboa, 1913, f. 32r, errada evident en lloc de *Alfaques*, tot i que Dozy (*Gloss.*, 108) voldria veure-hi estranyament el nom d'una espècie de nau.—² Com acostuma, el treu d'una font tan infeliç com el diccionariet de Belot, «crevasse dans la terre». Cap notícia en les fonts serioses, Dozy, Lane, Beaussier, etc. Ni tan sols existeix una arrel *baqq* en àrab.—³ Alguns lexicògrafs, el Rabbí Yona (Abu 'l-Walid) i Payne Smith, en els diccs. bilingües d'arrels hebrees o caldaïques l'usen en plural (*fukkûk*)—no sé si en el matís de barres o en el de comissures—; però si no ho entenc malament, el singular *fakk* també s'aplica amb valor plural-collectiu.—

⁴ Més desenrotllaments que mostren l'expansió de l'arrel en aquesta mena de sentits en l'àrab magrebí: *fakkî* 'maxillar' a Egipte (Boqtor), *fakkâk* «mors, frein, bride» allí mateix (Bq.) i a Algèria (Humbert).—⁵ Que *Alfacs* no aparegui en fonts catalanes fins al S. XVI o més tard, i en portugueses fins al XVII, és clar que no contradia aquest supòsit, perquè el nom devia existir des de l'Edat Mitjana, però amb un caràcter local que no el feia a propòsit per aparèixer en narracions conservades. Neuvonen, 269, vol explicar tots els casos de *a* < *jatha*, en condicions semblants, com a cultismes. Pot tenir raó en el cas d'*aljama* i en algun altre, però aquesta explicació no satisfà tractant-se dels cast. *achaque*, *alcándara* i altres arabismes catalans i castellans. Es comprèn, en canvi, que un mot tan arrelat com el cast. *achaque*, cat. *xacra* (*xaquia*), degué entrar en data molt reculada. I quant a *Alfacs*, així com així,